

*С.В. Башлай, канд. екон. наук, доц.,
Українська академія банківської справи НБУ,
О.В. Шумкова, канд. екон. наук, доц.,
Сумський національний аграрний університет*

РОЛЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В умовах розвинутої ринкової економіки, де грошові кошти розвиваються і функціонують як товар, фінансовий ринок має розвинуту, розгалужену інфраструктуру. Він виступає важливим каналом забезпечення фінансовими ресурсами економіки країни, є фундаментом її фінансово-кредитної системи та надає останній стабільності і усталеності. У зв'язку з цим варто зазначити, що в Україні через слабкий розвиток небанківського фінансового сектора, покликано забезпечувати економіку країни довгостроковими фінансовими ресурсами, банківській системі доводиться виконувати цілий ряд його функцій. Звідси, банк стає єдиним у фінансовій інфраструктурі України універсальним інститутом посередництва, здатного виконувати все різноманіття операцій на фінансовому ринку країни.

Банки України згідно з положеннями діючого вітчизняного законодавства, крім “традиційно банківських” (кредитних, ощадних), мають право надавати цілий ряд послуг “небанківського характеру”:

- випуск і розміщення власних цінних паперів;
- організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андерайтинг);
- факторинг;
- лізинг;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій;
- здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;
- довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;
- депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Певною мірою підтвердженням “нетрадиційності” деяких послуг цього спектра є наявність вимоги до обов'язкового отримання письмового дозволу НБУ та ліцензування діяльності в ДКЦПФР [7-9].

Наукове дослідження банківського сектора як частини економічної системи суспільства припускає аналіз і вивчення питання про взаємодію і взаємовплив банківської системи, що знаходиться в стані підвищеного ризику. Це також

значить, що стан банківської системи відбиває загальний стан економіки, фінансової сфери, правового регулювання. Рівень розвитку банківської системи адекватний загальному розвитку ринкової економіки і фінансового господарства в країні [1, 11].

Таким чином, актуальність даної статті підтверджується наявністю очевидної перспективи діяльності банків України на фінансовому ринку за такими напрямками: вихід на ринок із власними новими банківськими послугами, участь у створенні нових інфраструктурних інститутів економіки, збільшення спектра фінансових послуг за рахунок інструментів фондового ринку, участь в ролі андеррайтерів при випуску боргових цінних паперів та в проведенні ІРО, здійснення вкладень в акції та облигації з метою диверсифікації портфелів активів та ін.

Аналіз публікацій і досліджень. Досліджуючи питання ролі і місця банківської системи на фінансовому ринку, перш за все, вчені виділяють дві основні її функції: забезпечення економіки необхідною кількістю засобів платежу за рахунок ефекту мультиплікатора і трансформація заощаджень в інвестиції [2]. Особливої актуальності сьогодні набувають питання консолідації діяльності банків та різних небанківських фінансових установ (страхових, інвестиційних компаній) [4, 13].

Відповідно до своїх функцій банківська система України через перерозподіл фінансових ресурсів по суті визначає розвиток всієї економіки країни. Ця функція стає ще більш ваговою у зв'язку з низьким рівнем розвитку інших сегментів фінансового ринку. Відтак захист даної функції банків є першочерговим завданням в контексті вирішення проблеми допуску на ринок фінансових послуг філій фінансових установ-нерезидентів (у т.ч. і банків). У зв'язку з цим питання збереження національної банківської системи стає питанням національної безпеки країни [3].

Аспекти визначення ролі та функцій банківської системи в умовах становлення та розвитку фінансового ринку знайшли своє відображення в наукових працях А. Бурдюгова, О. Васюренко, І. Гітченко, Р. Коцовської, А. Мороза, В. Шапрана та ін. Розробкою теоретико-методологічних питань розвитку банків – операторів фінансового ринку України, останнім часом займається все більше вчених-економістів, серед яких: І. Гітченко, В. Кісільов, С. Науменкова, Ю. Потійко, Ю. Прозоров, В. Стельмах, О. Сугоняко, Ф. Шпиг та ін. Однак подальшої розробки та доопрацювання потребують питання не тільки розвитку банківського сектора, а й стабілізації функціонування банківських установ на існуючих ринках фінансових послуг.

Мета дослідження. На основі виявлених у результаті вивчення праць згаданих авторів та власних досліджень питань розвитку ринку фінансових послуг України узагальнити і обґрунтувати вплив банківських установ на його становлення та визначити можливі напрямки подальшого формування за участю банків.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років банківська система України розвивалася досить динамічно на фоні прийнятної динаміки макроекономічних показників. За період 2000-2004 рр. обсяг банківських активів (як загальних так і чистих) зріс більше ніж в 3,5 раза і на початок 2005 року склав 141,5 та 134,3 млрд. грн. відповідно (табл. 1). При цьому

показник відношення активів банків до обсягу ВВП країни склав не більше 40 %, а обсяг балансового капіталу банківської системи становив частку в 5,3 %. Для порівняння значення відповідних показників банківської системи Росії склали 200 та 14 %, а Польщі – 61 та 6 % [15]. Як наслідок, банки не відіграють суттєвої ролі у фінансуванні економічної активності. Наприклад, у тому ж 2004 р. частка кредитів вітчизняних банків у фінансуванні інвестицій підприємств склала близько 10 %. Діяльність банків України характеризується досить високим рівнем ризиків як країни взагалі (висока залежність економічного розвитку від динаміки цін на окремі товари сировинного експорту, проблеми з інвестиційним кліматом), так і власне самої банківської системи (недостатня прозорість функціонування кредитних установ, кредитні ризики, проблема капіталізації та ін.). Банківська система розвивається, головним чином, за кредитно орієнтованою моделлю – у структурі активів переважна частка належить кредитам (2004 р. – 72 %), тоді як питома вага обсягів вкладень банків у цінні папери незначна – лише 6 %.

Таблиця 1

Основні показники розвитку економіки та банківської системи України у 2000-2004 рр. [5, 6]

Показник	Рік періоду, що досліджується				
	2000	2001	2002	2003	2004
Обсяг ВВП (у фактичних цінах), млрд. грн.	170,1	204,2	225,8	267,3	344,8
Капітальні вкладення, млрд. грн.	23,6	32,6	37,2	51,0	75,7
Фінансовий результат діяльності банків, млрд. грн.	- 0,03	0,532	0,685	0,827	1,263
	станом на кінець року				
Кількість зареєстрованих банків	195	189	182	179	182
Загальні активи банків, млрд. грн.	39,9	50,8	67,8	105,5	141,5
Чисті активи банків, млрд. грн.	37,1	47,6	63,9	100,2	134,3
Кредитний портфель банків, млрд. грн.	23,6	32,1	46,7	73,4	97,2
Довгострокові банківські позики, млрд. грн.	3,3	5,7	10,7	28,1	45,5
Вкладення банків в цінні папери, млрд. грн.	2,2	4,3	4,4	6,5	8,2
Балансовий капітал банків, млрд. грн.	6,5	7,9	9,9	12,9	18,4
Зобов'язання банків, млрд. грн.	30,6	39,7	53,9	87,4	115,9
Рентабельність активів банків, %	- 0,09	1,27	1,27	1,04	1,07
Рентабельність капіталу банків, %	- 0,45	7,5	7,97	7,61	8,43

Пріоритет банків України пов'язаний з кредитним напрямком активної діяльності, певною мірою знижує їхні потенційні можливості як інвесторів на фондовому ринку.

По-перше, інвестиційна діяльність банків України жорстко обмежена. Згідно з вимогами економічних нормативів НБУ загальний розмір прямих інвестицій не повинен перевищувати 60 % розміру регулятивного капіталу банку, в тому числі не більше 15 % за кожним емітентом [10]. Виходячи з нормативу адекватності регулятивного капіталу банку – 10 %, частка прямих

інвестицій в активах банку не повинна перевищувати 6 %. Станом на 1 січня 2005 року в структурі сформованого вітчизняними банками портфеля 70 % (5,7 млрд. грн.) займали цінні папери на продаж, цінні папери до погашення – 26,6 % (2,2 млрд. грн.), цінні папери у торговому портфелі – 1,2 % (0,1 млрд. грн.), вкладення в асоційовані та дочірні компанії – 2,2 % (0,2 млрд. грн.). На початку 2005 року очікувався бурхливий розвиток ринку у зв'язку з надходженням значного обсягу іноземного капіталу, однак у зв'язку з процесом реприватизації темп спав. За п'ять місяців поточного року на ринок було отримано корпоративних облігацій на загальну суму близько 2,2 млрд. грн. Водночас, протягом 11 місяців 2004 року було зареєстровано 178 випусків корпоративних боргових цінних паперів на суму 3,3 млрд. грн. з яких лише трохи більше 6 % (0,2 млрд. грн.) припадало на самі банки [2, 14].

По-друге, на інвестиційну активність банків негативно впливає сектор державних боргових зобов'язань, відволікаючи ресурси з реального сектора економіки країни. Частка ОВДП та цінних паперів, що рефінансуються НБУ, склала третину загального обсягу портфеля – 2,7 млрд. грн. Інструменти ринку державних цінних паперів активно використовуються в процесі реалізації засад грошово-кредитної політики НБУ з метою регулювання рівня ліквідності в економіці в цілому і у банківській сфері зокрема. Крім того, проведення торгів державними цінними паперами, в тому числі на організованих торгових площадках, дозволяє підвищити прозорість і ефективність ринку.

Сама діяльність банків в ролі емітентів цінних паперів, як вже було зазначено, характеризується слабкою активністю. Найбільшої актуальності набули випуски акцій банками – акціонерними товариствами, з метою збільшення розмірів власних статутних фондів і доведення обсягів регулятивного капіталу та його адекватності до встановлених (нових) нормативів. За даними ДКЦПФР дана обставина призвела до здійснення банками України в 2004 році випуску акцій на суму більше 20 млрд. грн. Водночас, боргові цінні папери під субординований борг (ощадні/депозитні сертифікати та облігації), як складова капіталу банку другого рівня станом на початок 2005 року становили лише 1,3 % у структурі зобов'язань вітчизняних банків [14].

Розглядаючи банки як професійних учасників фондового ринку України, варто зазначити, що лише вони уповноважені торгувати цінними паперами власного випуску. Крім того, на відміну від більшості торговців, банківські установи є економічно незалежними учасниками фінансового ринку, які самостійно приймають рішення щодо інвестування коштів. А щодо такого напрямку, як депозитарна діяльність зберігача цінних паперів, то тут банки взагалі можуть вважати свої позиції лідерськими, адже їхніми конкурентами на цьому сегменті ринку є лише торговці цінними паперами. За даними ДКЦПФР у 2004 р. діяльність зберігача цінних паперів здійснювали 138 суб'єктів, серед них 76 банків [2]. Однак в Україні банки-зберігачі обслуговують інтереси, в основному, визначених фінансово-промислових об'єднань, а, відтак, є номінальними утримувачами цінних паперів. Банки не забезпечують належну оборотність депозитарних активів і стають пасивними учасниками депозитарної системи.

Немаловажним і, як свідчить практика, одним із найперспективніших напрямків діяльності банків на фінансовому ринку стає надання послуг андерайтера та фінансове консультування компаній які виходять на ринок з метою розміщення власних цінних паперів. Беручи участь у розміщенні цінних паперів як андерайтера, банки отримують подвійну вигоду – доступ до “цікавих” цінних паперів та гарантію стабільного доходу. Комісійна винагорода андерайтерів становить 0,1-0,5 % від обсягу випуску. За даними експертів частка випусків облігацій, розміщених банками-андерайтерами, перевищує 70 % [2, 12]. Кількість банків-андерайтерів в Україні збільшується із року в рік. За обсягами розміщених випусків облігацій лідирують такі банки, як: АКІБ “УкрСиббанк”, АКБ “Укрсоцбанк”, Альфа-банк (Україна), Перший український міжнародний банк та ін. Загальний розмір розміщених ринкових випусків облігацій десяткою основних банків-андерайтерів у 2004 році становив 0,684 млрд. грн. Важливою перевагою банків при виконанні ними функцій андерайтерів є володіння значними кредитними ресурсами, що дозволяє викуповувати непогашену частину випуску облігацій із наступним їх розміщенням на вторинному ринку (андерайтинг “на базі твердих зобов’язань”).

Для спільного розвитку банківської системи і фінансового ринку важливу роль відіграє процес фінансової інтеграції. Це стосується як взаємного проникнення банків у сфери діяльності небанківських фінансово-кредитних установ та навпаки, так і банків різних країн на ринки один одного.

В першому випадку мова йде про консолідацію фінансових зусиль банків та небанківських установ кредитно-інвестиційної сфери через створення альянсів спільної діяльності. Така форма забезпечує високий потенціал успіху в умовах глобальної конкуренції, оскільки за невеликих операційних витрат і менших потреб в інвестиціях учасники фінансового ринку можуть швидко досягти стратегічних цілей та ефекту синергії. Важливим напрямком взаємодії також є запровадження спільних технологій продажу фінансових послуг, а, відтак, розширення спектра послуг і збільшення обсягу їх продажів. Результатом такої бізнес-моделі банківського бізнесу є створення з іншими суб’єктами фінансового ринку так званих фінансових супермаркетів для клієнтів.

Інтеграція фінансових ринків суттєво стимулює розвиток як економіки в цілому, так і банківських систем окремих країні зокрема. Адже, по-перше, відбувається зняття перешкод між національними фінансовими ринками в процесі більш ефективного розподілу фінансових ресурсів, по-друге, для об’єднаного фінансового ринку характерні більші глибина і ліквідність, по-третє, розширюється спектр фінансових інструментів, що приваблює інвесторів.

Звичайно, існує цілий ряд обмежень, що стримують активність подібного характеру: непогодженість і відносна жорсткість валютного регулювання в окремих країнах, наявність відмінностей в національних нормах, що регулюють фінансову діяльність; відмінність в інфраструктурі фінансових ринків та ін. Їх подолання дозволяє країнам створювати надійні і ефективні регіональні фінансові ринки з уніфікованим набором правил здійснення операцій на них.

Висновки. Банки України залишаються одним із найбільш потужних і активних учасників ринку фінансових послуг. Незважаючи на існуючі

структурні диспропорції в якісному складі їхнього продуктового ряду, виявлені в ході проведеного дослідження тенденції вказують на очевидність і неминучість процесу поглиблення рольової значущості банків у становленні повноцінного, багатосекторного фінансового ринку країни. Відтак вирішення питання сприяння цьому процесу лежить не тільки в площині самоорганізації форм та обсягів діяльності банків, а і в активній підтримці (правовій, фінансовій, організаційній) відповідними державними інститутами (ВРУ, КМУ, НБУ, ДКЦПФР та ін.). Створення правового поля, погодження регулятивної політики, уніфікація правил та стандартизація послуг дозволить як банкам, так і небанківським фінансовим установам бути рівноправними учасниками фінансового ринку, працювати в прозорому і стабільному середовищі, функціонувати на ринкових засадах конкуренції і співпраці між собою та державою.

Список літератури

1. Балабанов И.Т. Банки и банковское дело. – СПб.: Питер, 2001. – 429 с.
2. Брітченко І., Перепелиця Р. Роль комерційних банків у розбудові фондового ринку України // Вісник НБУ. – 2005. – № 4. – С. 23-27.
3. Допуск філій іноземних банків в Україну та фінансовий суверенітет держави // Цінні папери України. – 2005. – № 39. – С. 7-11.
4. Лангер Д. Концентрація в банківській сфері скандинавських стран // Банки: мировой опыт. – 2004. – № 1. – С. 24-25.
5. Основні показники діяльності банків України // Вісник НБУ. – 2005. – № 9. – С. 68.
6. Основні показники економічного та соціального стану країни. Грошово-кредитна та банківська статистика // Бюлетень НБУ. – 2005. – № 10. – С. 30-146.
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // <http://www.rada.kiev.ua>.
8. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України від 10 грудня 1997 року № 710/97-ВР // <http://www.rada.kiev.ua>.
9. Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій: Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.07.2001 № 275 (із змінами і доповненнями) // <http://www.rada.kiev.ua>.
10. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Інструкція, затверджена постановою НБУ від 28.08.2001 № 368 // <http://www.rada.kiev.ua>.
11. Скічко О.І. Розвиток банківської системи в регіонах України // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 9. – С. 97-101.
12. Снігурська Л. Операції банків з андеррайтингу та їх облік // Вісник НБУ. – 2005. – № 4. – С. 43-47.
13. Фабер С., Карчева Г. Фінансовий стан та основні проблеми в діяльності банків у 2004 році // Вісник НБУ. – 2005. – № 3. – С. 9-18.
14. Фурман В. Перспективи створення альянсів страхових компаній і банків в Україні // Вісник НБУ. – 2005. – № 4. – С. 20-22.
15. European Central Bank Monthly Bulletin. – 2005. – May. – P. 11, 45.
Отримано 05.11.2005

Башлай, С.В. Роль банківської системи в розвитку фінансового ринку України [Текст] / С.В. Башлай, О.В. Шумкова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2006. – Т. 15. – С. 19-26.